

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-58>

УДК 374.013

Духаніна Н.М.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

САМООСВІТА ЯК СКЛАДОВА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. Статтю присвячено аналізу сутності та виокремленню особливостей самоосвіти студентів у процесі їхньої професійної підготовки упродовж навчання у вищому навчальному закладі. Наведено основні етапи самоосвіти студентів та розглянуто умови їхньої самоосвітньої діяльності. Акцентовано на важливості даного виду роботи у професійному становленні, розширенні горизонтів навчальної і професійної підготовки, уможливленні змішування різних форм і методів навчання (традиційних та новітніх) у межах однієї дисципліни та на рівні спеціальності. Наголошено на важливості інтеграції масових відкритих онлайн-курсів в освітній процес.

Ключові слова: самоосвіта, професійна підготовка, умови та етапи самоосвітньої діяльності, самостійна робота, масові відкриті онлайн-курси, вищий навчальний заклад.

Dukhanina Nataliia

National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

SELF-EDUCATION AS A PART OF EDUCATIONAL PROCESS IN THE UNIVERSITY

Summary. The article is devoted to the analysis of the essence and determination of the peculiarities of students' self-education during their professional training at higher educational establishment. Self-education is defined as a systematic and conscious independent activity of students aimed at acquiring and developing professional knowledge and skills, improving cultural and educational levels. The effectiveness of students' self-education depends on their needs, motives, self-awareness and readiness for active, purposeful and systematic independent work. The author describes the main stages of the process of self-education such as goal setting, work planning, organization, practical implementation of the self-education program, self-control, self-assessment and self-correction. The most effective forms of students' self-education are described. It is stressed that the role of a teacher is to build a cooperative learning environment, facilitate students' initiatives for learning and help students to develop self-directed learning skills. Special attention is paid to the conditions of students' self-educational activity. The importance of such type of work in the professional development, broadening educational and professional training horizons, making it possible to mix different forms and methods of education (traditional and innovative) within the limits of one subject and at the level of the specialty are highlighted. The importance and necessity of massive open online courses integration into educational process are emphasized. The benefits of massive open online courses in students' self-education are outlined.

Keywords: self-education, professional training, conditions and stages of self-education, independent work, massive open online courses, higher educational establishment.

Постановка проблеми. В сучасних умовах система підготовки і перепідготовки фахівців потребує посилення ролі самоосвіти, яка дає можливість особистості швидко адаптуватись до постійно змінних умов, бути мобільним, конкурентоспроможним фахівцем з високим рівнем професійних знань, умінь і навичок.

Актуалізація уваги до проблеми самоосвіти зумовлена пошуком найбільш ефективних умов, форм та методів самоосвіти, необхідністю цілеспрямовано формувати у студентів готовність, уміння та навички самостійно здійснювати систематичну пізнавальну діяльність із метою оновлення й збагачення професійних знань, підвищення інтелектуального та загальнокультурного рівня.

Актуальність цієї проблеми посилюється й тим, що самоосвіта в контексті розвитку нової парадигми освіти є важливим компонентом неперервної освіти, яка набула значення цілісної системи освіти особистості впродовж всього життя.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема самоосвіти студентів знаходиться в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких О. Бурлука, І. Грабовець, А. Громцева, С. Левескі, В. Оконь, Л. Себало. Найбільш ґрун-

товні дослідження сутності, принципів, функцій, особливостей самоосвіти наведені у роботах В. Бондар, Є. Певної, Н. Сидорчук, Я. Топольник та ін. Питанням організації самоосвіти студентів присвячено роботи О. Айзенберга, В. Бобрицької, Г. Марковець, І. Наумченко, І. Шимко та ін. Особливу увагу дослідники приділяють формуванню самоосвітньої компетентності майбутніх фахівців (роботи Т. Волошиної, Н. Довманович, О. Кисельової, Ю. Прищупи та ін.). У працях І. Дубровіної, Є. Ганіна, Ю. Калугіна, О. Локтюшиної розглянуто особливості використання інформаційно-комунікаційних технологій для самоосвіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових теоретичних та практичних робіт, що досліджують проблему самоосвіти, питання щодо особливостей організації самоосвітньої пізнавальної діяльності студентів в системі професійної підготовки; пошуку ефективних та оптимальних психолого-педагогічних, дидактичних і технічних умов для розвитку самоосвіти студентів; інтеграції масових відкритих онлайн-курсів в університетську освіту як вільного, доступного і зручного способу самоосвіти залишаються актуальними.

Мета статті – розкрити зміст, роль та особливості самоосвіти студентів у процесі їхньої професійної підготовки упродовж навчання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні перед вищою школою постає завдання у підготовці фахівців здатних до постійного самовдосконалення та самореалізації, які уміють самостійно отримувати й поглиблювати знання, планувати, реалізовувати і контролювати свою освітню діяльність. Одним із основних шляхів вирішення цього завдання є підготовка студентів, де самоосвіта є органічною складовою навчального процесу, яка в подальшому трансформується в життєву потребу людини навчатись протягом усього життя.

У наукових працях термін «самоосвіта» характеризується як:

- інформаційно-забезпечувальна діяльність, яка здійснюється шляхом придбання (засвоєння), накопичення, упорядкування, систематизації і відновлення знань з метою задоволення пізнавальних потреб особистості для здійснення різноманітних видів діяльності. (О. Бурлука) [1];

- неперервний освітній процес, спрямований на розвиток і самоактуалізацію особистості, задоволення її пізнавальних інтересів та духовних потреб (Д. Жарилгапова) [4];

- освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Самоосвіта є невід'ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань [2].

Отже, самоосвіта – це керована суб'єктом цілеспрямована систематична пізнавальна діяльність, яка полягає в удосконаленні й оновленні наявних знань з метою підвищення професійної компетентності, інтелектуального та загальнокультурного рівня.

Безсумнівно, якість професійної підготовки студентів залежить від інтересів, потреб, мотивації та рівня самоосвіти самих студентів. Серед основних мотивів самоосвіти виділяють професійну діяльність та задоволення культурних, життєвих потреб особистості. О. Бурлука підкреслює, що спонукальними силами самоосвіти виступають професійно-трудова, матеріальні, соціально-статусні й духовні інтереси особистості [1]. Головними ознаками самоосвіти вважають свідомість, цілеспрямованість і активність. Важливими, на нашу думку, є ознаки самоосвітньої діяльності майбутніх фахівців, запропоновані Я. Топольник, серед яких: добровільність у надбанні нових знань, в оволодінні новим видом діяльності; цілеспрямованість, системність цієї діяльності; систематичний характер; самостійність пізнання студентів (самостійне визначення навчальних цілей, вибір тактики, стратегії і методів навчання; саморефлексія, самооцінка); керованість самою особистістю та виключення зовнішнього обов'язку; вибірковий характер у порівнянні з навчальним пізнанням; спрямованість на задоволення пізнавальних потреб та інтересів; формування та вдосконалення особистісних якостей [12, с. 147].

Серед основних особистісних якостей, що забезпечують високий рівень самоосвіти, виділяємо: самостійність, організованість, цілеспрямованість, допитливість, емоційно-вольову стійкість, здатність до планування, самоаналізу, самооцінки та самокорекції.

Сьогодні перед викладачами вищих навчальних закладів постає завдання спрямовувати й спонукати студентів до самоосвіти у процесі організації навчальної діяльності.

Науковцями [3; 5] виокремлено ряд важливих умов, що сприяють досягненню високих результатів самоосвіти, зокрема: 1) інтерес та мотивація до самоосвіти; 2) свідомий і планомірний професійний розвиток; 3) постійний і неперервний процес практичної діяльності; 4) реалізація потреби у власному розвитку й саморозвитку, самопізнанні й самореалізації; 5) дотримання структури процесу управління самоосвітньою діяльністю, яка включає етап підготовки (визначення мети, завдань і планування роботи), етап здійснення (організацію діяльності, аналіз ходу процесу і його корекцію), етап підведення підсумків (аналіз ефективності зробленого, визначення нових завдань); 6) оволодіння студентами ефективною методикою самоосвіти.

На нашу думку, однією із невід'ємних умов продуктивного функціонування процесу самоосвіти є реалізація суб'єктної активності студента в період його професійного становлення. Варто зазначити, що сьогодні далеко не всі студенти, особливо студенти перших та других курсів, ставляться до себе як до суб'єкта власної освітньої діяльності, який здатний до самостійного розвитку, побудови активних стратегій своєї освітньої діяльності. Вони не розглядають самоосвіту як невід'ємний вид діяльності на етапі здобуття професійної освіти. Таким чином, є важливим становлення та розвиток суб'єктності особистості студента, де основними критеріями суб'єктної позиції людини, яка навчається, виокремлюють: усвідомлений вибір професії, прагнення до особистісної й професійної самореалізації; ставлення до себе як до суб'єкта власної життєдіяльності; уміння самостійно ставити мету, планувати, прогнозувати, раціонально організовувати й корегувати власну життєдіяльність; контролювати, аналізувати й оцінювати себе, свою діяльність і поведінку; прагнути до самоосвіти й самовиховання [7, с. 107].

У процесі дослідження з'ясовано, що самоосвітня діяльність тісно пов'язана із самостійною роботою, яка є невід'ємною складовою навчального процесу й формує відповідну мотивацію та навички самоосвіти. Н. Сидорчук зазначає, що в цілому самостійну навчальну роботу слід розглядати як засіб реалізації освіти та самоосвіти. Під час самостійної роботи пізнавальний процес відбувається на основі досягнення цілей, поставлених іншою особою – викладачем; в ході ж самоосвітньої діяльності – відповідно до задумів самої особистості. Як тільки мета самостійної роботи перестає бути метою студента, відбувається зворотний перехід від самоосвіти до самостійної та індивідуальної роботи. Шляхом таких взаємопереходів можна підвищити рівень готовності особистості до самоосвіти [10].

Таким чином, самостійна робота виступає як основою, так і засобом для реалізації самоосвіти, яка регулюється самим суб'єктом, спрямована на задоволення його власних пізнавальних потреб і здійснюється у рамках освітнього процесу вищого навчального закладу та за його межами.

Формами самоосвіти студентів можуть виступати: поглиблена підготовка до занять, до всіх видів контрольних випробувань, підготовка до участі у науково-методичних семінарах, круглих столах, конференціях, олімпіадах, тематичних вечорах, проходження практик тощо.

Важливою умовою, що забезпечить ефективність самоосвіти, є оволодіння студентами знаннями та вміннями, необхідними для реалізації основних етапів самоосвітньої діяльності, серед яких виділяють: постановку мети (орієнтація та визначення мети), планування (проектування особистістю конкретних дій, спрямованих на вдосконалення знань, умінь, певних якостей через самоосвіту, а також раціональний розподіл часу), організацію (пошук необхідної інформації й налаштування робочого місця), реалізацію (безпосереднє виконання наміченого плану), рефлексію (самоконтроль, самооцінка, самоаналіз, самокорекція) [12, с. 148–149]. На кожному етапі формуються певні уміння й навички: уміння планувати та організовувати самостійну пізнавальну діяльність з урахуванням власних потреб, уміння раціонально розподіляти час, добирати форми, методи і засоби самоосвіти; уміння пошуку й обробки необхідної інформації; уміння, що пов'язані з самооцінкою, самоаналізом та самокорекцією результатів роботи.

Узагальнення результатів аналізу наукової літератури щодо самоосвіти студентів дає підставу для висновку про доцільність інтеграції масових відкритих онлайн-курсів в освітній процес.

Процес впровадження онлайн-освіти в традиційну систему освіти відбувається в усьому світі, проте, цілі, завдання, умови, технології й інструменти реалізації в кожній країні мають свої особливості. Важливими передумовами виникнення відкритого онлайн-навчання є масовий попит на освіту протягом усього життя, прагнення людей навчатися за індивідуальними навчальними планами, зростання цін на формалізовану освіту, прагнення учасників ринку освітніх послуг знайти ефективний інструмент залучення більшої кількості слухачів [11]. Таким чином, масові відкриті онлайн-курси є одним із інструментів, який дозволяє людям з усього світу ефективно займатися самоосвітою.

Термін масові відкриті онлайн-курси (Massive Open Online Course), використаний у 2010 р. Дейвом Корм'є (Dave Cormier), складається з чотирьох окремих понять: Massive (масовий) – має на меті велику кількість учасників з усього світу; Open (відкритий) – курс безоплатний і будь-хто може приєднатись до нього; Online (онлайн) – курс знаходиться у відкритому доступі в мережі інтернет; Course (курс) [6]. Отже, масові відкриті онлайн-курси – це форма дистанційного, електронного навчання, механізм масового поширення знань, якісної безкоштовної освіти, доступний і зручний спосіб отримання значущої інформації, вид Інтернет-

комунікації, що забезпечує інтерактивне спілкування в режимі реального часу.

Велика зацікавленість аудиторії онлайн-курсами свідчить про актуальну потребу в них. Їхнє застосування не може обмежуватися лише однією певною дисципліною, рівнем підготовки, обраною спеціальністю чи напрямом підготовки студента у вищій школі. Як відомо, провідні університети світу (Гарвардський, Стенфордський, Каліфорнійський, Мюнхенський технічний університет, Оксфордський, Кембриджський та багато інших) активно розробляють та пропонують нові освітні пропозиції, які надають відкритий доступ до вивчення більшості дисциплін (комп'ютерні науки, математика, бізнес, мистецтво, психологія тощо).

Прикладом діючих онлайн-курсів в Україні є Prometheus – громадський проект, який працює у форматі масових відкритих онлайн-курсів й змішаного навчання, яке передбачає інтеграцію онлайн-курсів в університетську освіту. Як правило, курси складаються з відео-лекцій найкращих викладачів провідних університетів України, інтерактивних тестів, списку літератури для самостійного опрацювання та форуму для обговорення питань. Проект Prometheus пропонує цикл курсів за напрямками: підприємництво, громадянська освіта, аналіз даних, підготовка до ЗНО, підвищення кваліфікації вчителів. По завершенню курсу та успішного виконання всіх завдань слухач отримує сертифікат [8].

Таким чином, онлайн-курси дозволяють людям з усього світу ознайомитися і зрозуміти специфіку та особливості спеціальності, отримати доступ до професійних знань, підвищити кваліфікацію тощо. Основними перевагами масових відкритих онлайн-курсів є: доступність, безкоштовність, залучення кращих викладачів із провідних університетів, наявність елементів традиційної освіти (розклад, терміни, екзамен), наявність чисельних каналів зворотного зв'язку між усіма суб'єктами навчального процесу, використання комплексу спеціально сконструйованого дидактичного матеріалу (лекції, конспекти, тести), виконання викладачем фактичних функцій тьютора [6], відсутність фізичної наявності в аудиторії, висока мотивованість студентства до самоосвітньої діяльності.

Висновки з дослідження та перспективи. Аналіз наукової літератури і досвід практичної підготовки фахівців дають підстави для висновку, що самоосвіта є базовою невід'ємною складовою якісної професійної підготовки фахівців упродовж навчання у вищому навчальному закладі. Ефективність та результативність самоосвіти студентів залежить від їхньої готовності, мотивів і потреб в систематичному збагаченні професійними знаннями, наявності та активного використання онлайн-курсів, навчальних програм широкого та вузького професійного спрямування для самостійної роботи.

На нашу думку, проблема самоосвіти студентів потребує додаткових емпіричних досліджень, огляду більш детальної наявної практично-пошукової роботи щодо даного виду діяльності, організації практико-консультативних груп в університетській спільноті та у процесі співробітництва на міжуніверситетському рівні.

Список літератури:

1. Бурлука О.В. Самоосвіта особистості як соціокультурне явище : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 17.00.01 «Теорія та історія культури»; Харківська державна академія культури. Харків, 2005. 16 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
3. Євсюков О.Ф. Ефективність процесу самоосвіти майбутніх викладачів вищої аграрної школи в умовах магістратури. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія*. 2015. № 1. С. 108–112.
4. Жарылгапова Д.М. Формирование у студентов интереса к самообразованию в системе внеаудиторных занятий : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования». Москва, 2009. 22 с.
5. Ізбаш С.С., Чернікова В.А. Самоосвіта майбутніх викладачів вищої школи як андрагогічна проблема. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка*. 2016. № 2. С. 142–146.
6. Кузьменко Г., Хорольський О. Масові відкриті онлайн-курси у контексті трансформації вищої освіти України. *Педагогічні науки*. 2015. Вип. 63. С. 56–61.
7. Певна С.С. Студент як суб'єкт освіти: сутність та особливості. *Наука і освіта*. 2015. № 6. С. 105–110.
8. Платформа масових відкритих онлайн-курсів Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/about-us/> (дата звернення: 10.04.2019).
9. Себало Л.І. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до самоосвітньої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.
10. Сидорчук Н.Г. Про співвідношення між поняттями «самоосвіта» та «самостійна робота». *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя*. 2002. № 4. Ч. 2. С. 139–141.
11. Смолин О.Н. Высшее образование накануне потрясений: заочный диалог с министром. *Ректор вуза*. 2013. № 10. С. 8–22.
12. Топольник Я.В. Самоосвітня діяльність студентів: особливості, функції, структурні компоненти, принципи, етапи здійснення. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 13. С. 146–151.

References:

1. Burluka O.V. (2015). Samoosvita osobystosti yak sotsiokulturne yavyshe [Self-education of a personality as a social and cultural phenomenon] (PhD Thesis). Kharkiv : Kharkiv State Academy of Culture.
2. Honcharenko S. (1997). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid. (in Ukrainian)
3. Zharylgapova D.M. (2009). Formirovanie u studentov interesa k samoobrazovaniyu v sisteme vneauditorynih zanyaty [Formation of the students' interest in self-education in the course of extra-curricular activities] (PhD Thesis), Moscow.
4. Yevsiukov O.F. (2015). Efektyvnist protsesu samoosvity maibutnikh vykladachiv vyshchoi ahrarynoi shkoly v umovakh mahistratury [The effectiveness of self-education of the future teachers in higher agricultural schools within their graduate level of training]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii : Pedahohika i psykhohiia*, no. 1, pp. 108–112.
5. Izbash S.S., Chernykova V.A. (2016). Samoosvita maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly yak andrahohichna problema [Self-education of future higher school teachers as an andragogical problem]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii : Pedahohika*, no. 2, pp. 142–146.
6. Kuzmenko G., Khorolskyi O. (2015). Masovi vidkryti onlain-kursy u konteksti transformatsii vyshchoi osvity Ukrainy [Massive open online courses in the context of transformation of higher education in Ukraine]. *Pedahohichni nauky*, vol. 63, pp. 56–61.
7. Pevna S. (2015). Student yak subiekt osvity: sutnist ta osoblyvosti [Student as subject of education: essence and peculiarities]. *Nauka i osvita*, no. 6, pp. 105–110.
8. Platforma masovykh vidkrytykh onlain-kursiv Prometheus. Available at: <https://prometheus.org.ua/about-us/> (accessed 10 April 2019).
9. Sebalo L.I. (2016). Pidhotovka maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do samoosvitnoi diialnosti [Training of the future primary school teacher to self-educational activity], (PhD Thesis). Kyiv : National Pedagogical Dragomanov University.
10. Sydorchuk N.H. (2002). Pro spivvidnoshennia mizh poniattiamy "samoosvita" ta "samostiina robota". *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia*, no. 4, pp. 139–141.
11. Smolin O.N. (2013). Vyisshee obrazovanie nakanune potryaseni: zaochnyi dialog s ministrom. *Rektor vuza*, no. 10, pp. 8–22.
12. Topolnyk Ya.V. (2013). Samoosvitnia diialnist studentiv: osoblyvosti, funksi, strukturni komponenty, pryntsyipy, etapy zdiisnennia [Students' self-education activity: features, functions, structural components, principles, stages of implementation]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, vol. 13, pp. 146–151.